

OOSTVLAAMSCHE ZANTENMEDEDEELINGEN VAN DEN BOND DER OOSTVLAAMSCHE
FOLKLORISTEN

Maatschappij zonder winstbejag

Secretariaat van den Bond :
L. VERLODT, Zalmstraat, 69, Gent.
Alle stortingen te doen op postrekening :
969.46, Bond Oostvl. Folkloristen,
Abrahamstraat, 13, Gent.

Redactie van Oostvl. Zanten :
F. VAN ES,
Groendreef, 114, Lokeren.
J. VERMEULEN & J. BOES.

Schuld en Boete in de Volksballade
van de « Twee Gezusters »,

door Paul G. BREWSTER

(Bloomington, Indiana, U. S. A.)

Woord vooraf.

De Heer Paul G. Brewster, geen onbekende meer te onzent (zie zijn studie : « Hoeveel Hoornen heeft de bok » in Volkskunde, 46° jg; N. R. 4° jg, blz. 361-393) is een leerling van de befaamde Amerikaanse professor in de Folklore, Stith Thompson, van de Universiteit te Indianapolis. Hij begon met dit volksballade-onderzoek van de « Twee Gezusters, een historisch-geographische studie » in het jaar 1938, op initiatief van zijn leermeester. Een andere beroemde Amerikaanse folklorist, Prof. Archer Taylor, moedigde hem aan, en daar hij zich reeds enige opzoekingen in die richting had getroost, stond hij hem een groot aantal Scandinavische balladen-teksten af. In 1942 was zijn studie, die zich over meer dan 300 teksten : Engelse, Schotse, Ierse, Amerikaanse, Färoïsche, Deense, Noorse, Zweedse, Zweeds-Finse en IJslandse uitstrekke, voleindigd, doch door om-

standigheden kwam hij er niet toe ze als doctoraal proefschrift uit te geven, thans is hij begonnen ze bij gedeelten te publiceren. Een eerste deel verscheen in het « Anuario de la Sociedad Folclorica de Mexico » 1944 (vol. V) te Mexico in 1945 als een uitgave van de « Circulo Panamericano de Folklore » met zetel te Natal, Rio Grande de Norte, in Brazilië; « The geographical distribution of the « Two Sisters » (La Distribucion Geographical de la Balada Inglesa « Las Dos Hermanas »). Tot goed begrip van het deel, dat de Heer Paul G. Brewster ons de eer aandoet aan « Oostvlaamse Zanten » af te staan, ontlenen wij aan « De geographische verspreiding van de ballade van de « Twee Gezusters » de hiernavolgende bijzonderheden :

De inhoud van de ballade is de eenvoudige geschiedenis van de liefde van twee zusters voor dezelfde man, die de jongste verkiest. De jaloerse oudste zuster nodigt de andere uit met haar een wandeling te maken langs de zee, stoot haar in het water en laat haar verdrinken. Een voorbijgaande minnestreel vindt het lijk van het verdrongen meisje, gebruikt sommige lichaamsdelen (b. v. het haar) om zijn harp te herstellen, en gaat naar het huis van 's meisjes vader om te spelen bij de bruiloft van de oudste zuster, die de minnaar van de jongste huwt. De harp, in plaats van zoete klanken uit te galmen, spreekt met de stem van het verdrongen meisje en ontmaskert de moordnares. De laatste wordt ter dood veroordeeld voor haar moord. De drie oudstbewaarde teksten : Engels, IJslands en Färoïsch, behoren tot het midden der XVIIe eeuw, alhoewel zekere interne bewijzen een veel vroeger compositiedatum laten veronderstellen. In de loop van zijn onderzoek heeft Paul G. Brewster meer dan 300 varianten bestudeerd, meest opgetekend in de XIXe en XXe eeuwen : Anglo-Schots en Iers, Deens, Noors, Zweeds. Zweeds-Fins (d. i. teksten uit de Zweedse delen van Finland), Färoïsch, IJslands en Amerikaans.

In 't algemeen vertonen de teksten, die tot een van de drie groepen behoren, een uitgesproken gelijkenis. Aldus bewaren de teksten, afstammende van de Anglo-Schotse overlevering, regelmatig een strophe waarin het drijvend lichaam van het verdrongen meisje wordt beschreven, stellen zij de zusters voor als wandelende naar de zee kant om hun vaders' schepen te zien binnenzeilen. en geven de bestraffing van de oudste aan als gebeurende met de galg of op de brandstapel. Een treffend ken-

merk van de Scandinavische varianten is het plagen van de jongste zuster door de oudste met haar donkere huidskleur. In tegenstelling met de Anglo-Schotse teksten, omvatten de bestraffingen, waartoe de moordenaress wordt onderworpen : verbanning, doorsteking met het zwaard, levend begraven worden, en voortgesleept worden door wilde paarden. De vijf en dertig melodieën — Engelse, Schotse, Ierse, Scandinavische en Amerikaanse — vertonen, bij een vergelijkend onderzoek, dezelfde raciale en nationale kenmerken als de teksten der ballade. Ofschoon de studie van de Heer Brewster beperkt bleef tot de drie hierboven vermelde groepen bezit hij verwante teksten uit Griekenland, Italië, Rusland, Polen, Roemenië, België, Nederland, Frankrijk, Duitsland, Hongarije, Portugal, Spanje, Indië, Esthonië, Lithauen, Turkije en Afrika. De verschillen zijn groot in de bijzonderheden, maar het Centrale motief is steeds het uitbrengen van de moord en het overleveren van de moordenaar (of de moordenaress) aan het gerecht.

Het is een onuitgemaakte zaak of de balladevorm de volksvertelling, of omgekeerd, voorafgaat. De balladevorm schijnt niet ouder te zijn dan de Middeleeuwen. Het feit, dat in sommige teksten van de volksvertelling een gedeelte van de geschiedenis berijmd voorkomt, pleit voor de mogelijkheid van de anterioriteit van de ballade. — Wat de afkomst betreft, de oudste Schotse overlevering is zonder twijfel ontleend aan een Scandinavisch voorbeeld. De Noorse ballade heeft de meest primitieve trekken bewaard, doch de bron van de geschiedenis is Slavisch : Pools of Esthonisch. De uitstraling van de ballade ging echter, ook voor Zweden en Denemarken, van Noorwegen uit. De datering ervan ligt vóór de XVIIe eeuw. Het is waarschijnlijk dat de Engelse versie, zo goed als de Ierse, iets te maken heeft met de Schots-Scandinavische traditie, maar door de vormontaarding van de Engelse tekst is daar niets met zekerheid over te zeggen. In de thans volgende bijdrage vergelijkt de Heer Brewster de verschillende vormen van « Schuld en Boete » in deze wijd verspreide volksballade.

P. D. K.

* * *

Eenieder, die gelegenheid heeft gehad de talrijke varianten van deze ballade te onderzoeken, zal zich gemakkelijk de buitengewoon-rijke verscheidenheid herinneren in bijna elke episode van de ballade-geschiedenis. De zusters zijn soms twee, soms drie⁽¹⁾; ze zijn of van edele- of van boerengeboorte; hun verblijfplaats wordt aangeduid of ook niet. De vrijer, die verliefd wordt op de jongste zuster, is soms een ridder en soms een molenaarsgast, een schout, John of Willy, of eenvoudig een jonge man; zijn haar aangeboden geschenken strekken zich uit van een handschoen of een hoed uit beverbont tot een blinkende gouden keten, of borstspeld, of ring. Verschillende redenen werden aangehaald om het gaan van de zusters naar de zee kant te wettigen. Nog andere punten, waaromtrent de teksten zeer verschillen, zijn het aantal en de aard van de hulpkreten van het verdrinkende jonge meisje, de ontdekking en de ligging van haar lichaam, de onthulling van de moord, en de bestraffing van de oudste zuster als de moordnares. Het is met deze laatste twee vragen dat deze bijdrage zich even inlaat.

In de Anglo-Schotse overlevering, wordt een muzikaal instrument (viool, harp, vedel) gemaakt uit het lichaam van het verdronken meisje, of haar haar wordt benuttigd als snaren voor het instrument. Bij het bespelen verraadt de harp, of de vedel, de moord en beschuldigt de oudste zuster van de moord :

F 20 The very first spring that the fiddle did play
« Hang my auld sister », I wad it did say.

21 « For she drowned me in yonder sea,
God neer let her rest till she shall die »
At the bonny bows o London.

In sommige teksten speelt het muzikaal instrument uit zichzelf⁽²⁾

J 4 He set it down upon a stone,
And it began to play its lone.

In opnieuw andere (Schotse) is het de geest van het vermoorde meisje, dat de vinder van het lichaam onderricht er een harp of een vedel van te maken :

(1) Het juiste getal is zonder twijfel twee. Daar het getal drie zo dikwijls voorkomt in alle vormen van Folklore, is het nauwelijks verbazingwekkend dat het bij gelegenheid zijn weg gevonden heeft in de varianten van onze ballade.

(2) Deze trek komt ook voor in de Scandinavische teksten, zoals verder zal blijken.

- O 13 Her father's fiddler, he came by,
Upstarted her ghaist before his eye.
- 14 « Ye'll take a lock o my yellow hair,
Ye'll make a string to your fiddle there ».
- 15 « Ye'll take a lith o my little finger bane,
And ye'll make a pin to your fiddle then ».

of aan vader te vragen haar dood te wreken :

- P 16 When he this lady did come near,
Her ghost to him them did appear.
- 17 « When you go to my father the king,
You'll tell him to burn my sister Jean ».

Onthulling van de moord door een muzikaal instrument gebeurt slechts zelden in Amerikaanse teksten, die meestal niet zo goed zijn als de Anglo-Schotse varianten en beslist moeten onderdoen voor de Scandinavische teksten. In tekst I wordt de moord aangeduid door de vedel :

9 The next string says. « She pushed me in the deep so far »
in O² door een viool :

- 6 And then bespake the strings all three,
« O yonder is my sister that drowned me ».

In W² is het de geest van het verdrinken meisje, dat de moord aanwijst, maar geen beschuldiging uitspreekt :

- 8 One day her true love was passing by,
And out from her ghost did cry,
- 9 « Tell Sweet William, my own true love,
That here I'm drowned all alone ».

Tekst J³, een fragment, bevat enkele sporen :

What will we do with her golden hair ?
It is fair beyond all compare.
Bow and bend and balance me.
We'll keep her pretty gold ring,
And turn her hair to a fiddle string,
That will be true, true and my love will be true to me.

In U⁴, ook een fragment, maakt de ontdekker van het lijk vedelsnaren van het lange, gele haar en vedelschroeven van de lange vingerbenen, maar de beschuldiging is weggebleven. Uitsluitel van de moord door een muzikaal instrument, gemaakt van delen van het lichaam van het slachtoffer, is een regelmatige trek van de Scandinavische traditie. Het instrument is gewoonlijk een harp of een vedel :

GS A 16 Paa stranden skon jungfrun upp han tar
Och gör utaf henne en harpa saa rar.

GSF H 11 Han tog hennes snövitans kropp
och gjorde den till harpestock.

GN F 20 Sa tok dei hennas kvite kropp
der gjorde dei af ein horpestokk.

GD C 10 Saa skar de af hendres Fingre smaa :
der bandt de deres Fiolstrengje paa.

De meest voorkomende bestraffing van de moordenares in Scandinavische teksten is verbranding op een brandstapel. Het is de dood ondergaan in Deens A, B, C, F, G, L, M, O en Noors C, F, H, I, T, U, W, D², E²

GD G 14 Om onddagen blev hun jaern-bespaendt :
Om Torsdagen blev hun baale-braendt.

GN H 19 Maandagjen va' ho ei brur saa bold
aa tysdagjen laag ho i oske aa kul.

In Deens J en Q is het doodvonnis door verbranding gewijzigd in verbanning, door tussenkomst van de verrezen jongste zuster :

Nei, de sko' inkje mi syster brenne
du maa 'a helle av landi sende.

Het levend begraven gebeurt in Noors K, B², M², en N²

GN M² 28 Dei gjore bruri so stort eit mein;
dei grov 'o livandes ond ein stein.

In twee teksten, een uit Noorwegen en de andere uit Zweeds-Finland, wordt de moordnares door wilde paarden uiteen getrokken :

GN Q² Brudgomen kjondte sin rette Brud igjen
 ag holdt Bryllup med hende; Sösteren
 blev Kjört ihjel (?) med firogtyne Heste.

GSF I 19 Han sadlade sin gaangare graa
 — i sommarens tider —
 och körde bruden i stycken smaa
 — örter sprider ut saa vida —.

In sommige Scandinavische teksten wordt de dood van de oudste zuster tot stand gebracht zonder de tussenkomst van een menselijke handeling. Aldus in Zweeds A en G, Zweeds-Fins A en de Färoöische varianten, sterft ze bij een slag (gewoonlijk de derde) van de harp :

GS A 23 Och tredje slag han paa harpan slog
 — ungt är mitt lif —
 Den bruden hon laag uti brudsängen död
 vaaller mig den tunga.

G 29 Det tredje slag han paa harpan slag
 den bruden hon föll till golfvet och dog.

GSF A 22 Det tredje slag han paa harpan slog
 den bruden hon lög uti sängen död
 — vad vällar mig den sorgen —

GF A 31 Teir slógu sina hörpu af magni :
 brúdhurin sprakk af harmi.

De harp in Zweeds-Fins D dwingt de hoorders onweerstaanbaar tot dansen, en de moordnares danst zichzelf dood :

GSF D 16 Första gaangen han uppaa gullharpan slog,
 saa dansade alla, saa än de spotta blod.

17 Och andra taget han uppaa gullharpan slog,
 saa dansade bruden, saa hjärtat sprack.

In de Anglo-Schotse teksten D, E, V, en Z vraagt de vedel (met de stem van het vermoorde meisje) dat de zuster zou opgehangen worden :

GE D 17 The first spring that the bonnie
 fiddle playd,
 « Hang my cruel sister, Alison, »
 it said.

Het verzoek in O is dat ze zou verdronken worden :

GE O 18 The firstand spring the fiddle did play,
 Said, «Ye'll drown my sister, as she's dune me.»

In P is het de geest van het verdronken meisje, dat de vedelaar inlicht aan de vader mede te delen de oudste zuster te verbranden :

GE F 17 « When you go to my father the king.
 You'll tell him to burn my sister Jean. »

Tekst E bevat een beschuldiging door de vedel, maar er is geen verzoek tot bestraffing. Verbranding aan de paal is de vorm van bestraffing, die het meest voorkomt in de Amerikaanse teksten van de ballade, zoals men hem vindt in C², L², M², P², S², T², A³, P³, W³, X³, Y³, H⁴, J⁴, E⁵, en M⁵ :

GAm S² 12 The miller was hung on the gallow so high
 And the sister burned at the stake near by.

P³ 10 The miller was hanged for her sake,
 Her sister burnt up at a stake.

H⁴ 10 The miller, he was burnt in flame,
 The eldest sister fared the same.

M⁵ 8 The miller was hung on a limb so high,
 The oldest sister was burnt close by.

Het **burried** (begraven) van D³ is zonder twijfel bedoeld voor **burned** (verbrand), daar levend begraven vreemd is zowel aan de Amerikaanse traditie als aan de Anglo-Schotse, waarvan ze ontleend is :

D³ 7 The miller was hung on the gallows so high;
The oldest she was buried close by.

In de teksten Z, V², Y², F⁵, G⁵, I⁵ wordt de oudste zuster opgehangen :

F⁵ The older was hung for her sisters's sake,
The miller was hung on the old mill gate,

Opgehangen worden is vanzelfsprekend in andere varianten :

R² 8 The miller was hanged on a gallows so high,
The oldest sister there close by.

H⁵ 9 The miller was hanged on a gallows so high,
The oldest sister then close by.

Verwijzing van de aangehaalde teksten.

AMERIKAANS.

- GA^m I *Journal of American Folklore*, XLV (1932) — from Tennessee.
Z Sharp, *English Folk Songs from the Southern Appalachians* (Karpeles edition), I, 30 — from North Carolina.
C² *Ibid.*, I, 32 — from North Carolina.
L² Barry, Eckstorm, and Smyth, *British Ballads from Maine*, p. 43.
M² *Ibid.*, p. 44.
O² *Ibid.*, p. 45.
P² Pound, *American Ballads and Songs*, p. 11.
R² Richardson, *American Mountain Songs*, p. 27.
S² Smith and Ruffy, *American Anthology of Old-World Ballads*, p. 2.
T² *Bulletin of the Folksong Society of the North-East*, No. 11 (1936), p. 16.
V² Gray, *Songs and Ballads of the Maine Lumberjacks*, p. 75.
W² Greenleaf and Mansfield, *Ballads and Sea Songs of New foundland*, p. 9.
Y² Thomas, *Devil's Ditties*, p. 70 — from Kentucky.
A³ Cox, *Folk-Songs of the South*, p. 20 — West Virginia.
J³ J. J. Niles MS. Collection — Kentucky.
P³ *Bulletin of the Folksong Society of the North-East*, No. 6, p. 5 — from Vermont.
W³ Helen Hartness Flanders MS. Collection — Vermont and Massachusetts.
X³ Josiah Combs MS. Collection — from West Virginia.
Y³ Helen Hartness Flanders MS. Collection.
H⁴ Child, *English and Scottish Popular Ballads* (Z) — from New York.
J⁴ Vance Randolph, *Ozark Mountain Folks*, p. 211.
U⁴ Annabel Morris Buchanan MS. Collection — from Virginia.
E⁶ *Journal of American Folklore*, XLII, 245-246.
F⁶ Cox, *Traditional Ballads, Mainly from West Virginia*, p. 6.
G⁶ *Ibid.*, p. 8.
H⁶ Edwin C. Kirkland MS. Collection — from Tennessee.
I⁶ Ferrill Mc Lure MS. Collection — Kentucky.
M⁶ Hummel, *Ozark Folk-Songs* (unpublished University of Missouri thesis).

ANGLO-SCHOTS.

- GE E Child, *English and Scottish Popular Ballads* (E) — Scottish, 1823.
 F *Ibid.*, Scottish, 1825
 J *Ibid.*, Irish, 1870.
 O *Ibid.*, Scottish. 1825 ?
 P *Ibid.*, Scottish, 1825.

DEENS.

- GD A Grundtvig, *Danmarks gamle Folkeviser*, II, 512.
 B *Ibid.*, II, 513.
 C *Ibid.*, II, 514.
 F *Ibid.*, II, 516.
 G *Ibid.*, II, 517.
 J *Ibid.*, III, 878.
 L MS. (collected 1862).
 M MS. (collected 1863).
 O MS. (collected by Kristensen in Norre-Orslev in 1900).
 Q *Iydske Folkeminder*, X (1889), 375.

NOORS.

- GN C Lindeman, *Norske Fjeldmelodier*, I, 4.
 F Landstad, *Norske Folkeviser*, p. 480.
 H Bugge, I, 193 — from Telemark.
 K Bugge, II, 113 — from Telemark.
 T Moe, I, 122-124.
 U *Ibid.*
 W Bugge, g. 331 — from Telemark.
 B² Bugge, e. 121 — from Telemark.
 D² Bugge, f. 69 — from Telemark.
 E² Bugge, d. 26 — from Telemark.
 M² Berge, *Norsk Visefugg*.
 N² Ross, 3. 26-28 — from Telemark.
 Q² Bugge, h. 131 — from Kastedalen.

ZWEEDS.

- GS A Geijer and Afzelius, *Svenska Folkvisor* (ed. Bergström and Höijer), I, 72.
 G Wigstrom, *Skanska Visor, Sagor och Sagner*, p. 4.

ZWEEDS-FINS.

- GSF A Andersson, *Den äldre Folkvisan (Finlands Svenska Folkdikning, V¹)*. p. 75.
 D *Ibid.*, p. 78.
 H *Ibid.*, p. 82.
 I *Ibid.*, p. 83.

FAROISCH.

- GF A Geijer and Afzelius, *Svenska Folkvisor* (ed. Bergström and Höijer), II, 69 =
 Köhler, *Aufsätze über Märchen u. Volkslieder*, pp. 83-85.
 B CCF (*Corpus Carminum Faeroensium*). 13.331, No. 136B.
 D *Ibid.*, 13.339, No. 136D.
 G *Ibid.*, 13.349.

De ballade der « Twee Gezusters », bewerkt
door Frans Rens (1805-1874), uitgever
van het « Nederlandsch Letterkundig
Jaarboekje »,

(naar het hs. Universiteitsbibliotheek te Gent n° 2215¹ : Gedichten en Brieven (1829-1855), n° 28).⁽¹⁾

De Wonderharp.⁽²⁾

Twee Ridders gingen reizen,
En zochten naar een bruid :
Eén huis bood hun twee zusters;
Elk koos de jeugdige uit.

Zij kozen beï de jongste,
En lieten de oudste in vreê :
Vlas kon de jongste spinnen;
Maar de oudste hoedde 't vee.

Goud kon de jongste spinnen,
Dat elks bewondering riep,
Terwijl de hand der oudste
Geen wollen draedje schiep.

— Gaen wij naar 't zeestrand wandlen,
Het weêr is schoon en hel,
Sprak de oudste tot de jongste,
En 't zeezicht doet zoo wel.

— Wat nut staet ons te wachten
Aen d'oever van de Zee ?
Wij hebben thans geen zijde :
Die neem ik altoos meê.

— Reeds dragen onze trekken
Elkanders beeldtnis om :
Wij moeten even blank zijn
Door 't zuivrend water : kom !

(1) De «Wonderharp» verscheen ten andere in het «Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje voor 1846» (13^e jaargang) (Gent), op 'bladz. 151-154. In een voetnota wordt alleen gezegd : Vergelijk Marmier, Chants du Nord. De hierna aangehaalde nota uit het hs is dus uitvoeriger.

— Schoon ge al uw levensdagen
Aen reiniging verspilt,
Toch wordt gij nimmer blanker
Dan God het heeft gewild.

En of gij ook zoo blank wierd
Als versche sneeuw der lucht :
Mijn bruijom krijgt gij nimmer,
Verdoof die dwaze zucht.

Zoo naekten zij het zeestrand,
De jongste zat alreê
Zich argloos op een rotsteen,
Toen de oudst'haer stootte in Zee.

Daer worstelt 't heilloos meisje,
Met de armen uit den vloed :

— Help, dierbre zuster ! help mij
Opdat ik 't strand ontmoet' !

— Eerst dan zal ik u helpen,
Als gij me uw' bruijom geeft.

— Ik wil u alles afstaen
Waeraen ik ben verkleefd;

Al wat ik moog' bezitten;
Maer nimmer mijn gemael :
'k Zal U er een beschikken,
En toisel, rijk in prael.

De zuiderwinden loeijen,
En slepen 't meisje meê,
Het lief, zieltogend meisjes
In 't midden van de zee.

De wind vliegt op de golven,
De blauwe golven heen,
En voert het lichaem weder,
Niet ver van strand en steen.

Nu stijgen de Oosterwinden,
En jagen 't maegdenlijk
Op 't oude wrak eens vaertuigs
Dat vastklampt in het slijk.

Twee Pelgrims komen aentreên;
Zien 't lijk, en vormen daer
Een harp van 's meisjes armen,
En snaren van heur hair.

- Kom, stappen wij dit huis in;
Men viert er bruiloftfeest.
Beproeven we onze harpe
Voor elken blijden geest !

Halfopen is de zaeldeur,
De Pelgrims staen er voor;
De treurge toon der harpe
Dringt in der gasten oor.

- De bruid is mijne zuster.
Zoo spreekt nu de eerste snaer;
— De bruid heeft mij doen sterven.
Zoo klaegt de tweede snaer.

- De Bruigom was mijn liefste.
Zoo snikt de derde snaer.
De bruid werd rood als koolgloed :
— Die harptoon maakt mij naer !

- De bruid werd rood als bloedkleur :
— Zwijg, harp; uw klank doet zeer !
Toen sprak de vierde snare :
De harp zwijgt nimmermeer.

De bruid legt zich ter ruste :
De harp ruischt voort met kracht.
Der bruid brak weedom 't harte
In d'eigen sombren nacht.

Gent, maert 1845.

F. Rens.

(2) De heer Marmier, in zijne *Chants du Nord* (Paris, Charpentier, 29, rue de Seine, 1842) laet de fransche prozavertaling van den oorspronkelijken tekst dezer stukjes door de volgende nota voorafgaan. Deze bevallige zang, welke der poëzii een wonderlijke waerzeeging toeschrijft, hervindt zich in al de landsreken van het Noord-n. Hij werd door den heer Arwidson, in zijn verzameling van Zweedsche balladen hervoorgebragt, en door Walter Scott in zijn *Minstrelsy des Border (sic)*, t. II. Uitg. Baudry. Wij gaven dien uit naer een ongedrukt handschrift dat de heer Schröter van Thorshavn ons heeft gelieven mede te deelen.

De H. Gertrudis en de Knagers.

De H. Gertrudis van Nijvel (620-653), dochter van Pippijn van Landen en zuster van de H. Begga, stichtte, samen met hare moeder Itta, op aandringen van de H. Amandus, het eerste vrouwenklooster in ons land. Korte tijd na de stichting vestigden zich Ierse monniken in de nabijheid en vormden een dubbelklooster onder het bestuurschap der jonge abdis Gertrudis. Deze muntte vooral uit door hare uitstekende vroomheid, hare contemplatieve godsvrucht, haar streng boeteleven en hare vrijgevege milddadigheid. Hare verering verspreidde zich vooral in het Oosten van ons land, en ook buiten de grenzen, hoofdzakelijk in de Carolingische gebieden. In het bisdom Gent wordt zij vereerd te Wetteren, Wichelen, Appelterre-Eichem, St. Antelinks, Vlasenbroek, Marie-Lierde. In het Bisdom Brugge zijn twee bedevaartplaatsen aan te stippen: de St.-Trudo-abdij te Brugge en de parochiekerk te Bovekerke. Zij wordt aangeroepen tegen de zenuwkoorts, de zinneloosheid en tegen de ratten- en muizenplaag. In vroegere tijden dronken de reizigers de **Geerten-minne** vóór hun tocht, om zich door hare voorspraak tegen alle onheilen te behoeden.

Doch daarnaast wordt hier te lande en ook in het buitenland, de H. Gertrudis van Nijvel in die streken, waar zij vereerd wordt, aangeroepen tegen de muizen- en rattenplaag. Aldus wordt zij afgebeeld in gezelschap van een paar of meer muisjes, die zeer vertrouwelijk haren abdisstaf opklimmen; ofwel spelemeien de knagers aan haar voeten en lopen ze vreedzaam over hare klederen; andere Gertrudisprentjes stellen de heilige voor als spinster aan het spinnewiel gezeten, terwijl een muis langs de draad naar omhoog loopt, ofwel knagen twee muisjes aan de met vlasgaren omwonden spinrok.

In verband met dit volksgeloof zijn zonderlinge gebruiken ontstaan, die, een eeuw geleden, nog hier en daar werden opgemerkt. Zelfs nu nog blijken sommige niet helemaal uitgestorven.

Het **Gertrudis-water**, aan de bedevaartbron geput of door een geestelijke achteraan in de kerk gewijd en door de pelgrims en vereerders uit een kuip geschept, werd en wordt nog, zoals te Wetteren, zorgvuldig meegedragen, om dit uit te sproeien over akkers en velden, veestallen, schuren en woningen. De abt van

de Gertrudis-abdij te Leuven, Jozef Geldof van Ryckel (aanvang 17^e eeuw), schrijver van een volumineuse « Historia Sanctae Gertrudis » (1632), deelt hieromtrent het volgende mede : « Menigeen heeft kunnen ervaren, dat dit water een zonderling weermiddel is tegen ratten en muizen. Wij hebben op een andere plaats van dit boek dit feit met onomstootbare bewijzen gestaafd. Dit getuigen ook de hier (dit is te Nijvel) toestromende bezoekers uit Germanië en Gallië. Derhalve wordt dit water ten allen kante zeer gewaardeerd. Nochtans is deze gunst niet duurzaam, noch gewaarborgd zoals weleer, wanneer het Godsgeloof en het vertrouwen in de H. Gertrudis met meer rechtschapenheid werden beoefend. Naar gelang de tijden en de zeden verslappen, verkoelt ook de liefde en met deze ook de kracht van dit water ». (Hist. St.. Gertr., p. 427).

Het ontbrak niet aan bespotters, die dit eigenaardig volksgeloof en de kracht van dit Gertrudis-water hekelden. Dezelfde schrijver vaart verontwaardigd tegen hen uit : « Dat ze niet komen beweren dat al die aangehaalde wonderbare gevallen aan volksverbeelding te wijten zijn of dat alleen naïeve volksmensen aan die wonderen geloven ! Ik beroep mij op de allergeloofwaardigste getuigenis van een man, die gij allen kent, uit wiens hier aangehaalde verklaring, duidelijk blijkt, hoe hij over deze aangelegenheid oordeelt. », en dan volgt een brief van een zekere Joannes, dominus temporalis van Berchem, Pasteels, Oplintere, Linden, Putte, Witsele, die metterdaad heeft onderzocht dat het Gertrudis-water muizen en ratten vermag te verjagen. Maar van Ryckel schijnt zelf niet helemaal overtuigd, want hij voegt er koddig aan toe : « Hoewel dit niet met zekerheid vast staat, toch mag men vermoeden, dat hier een wonderbare tussenkomst is vast te stellen, die aan de kracht van dit water dient toegeschreven ».

Een ander, doch minder verspreid gebruik, wendde ter ere van de H. Gertrudis gewijde broodjes aan, ofwel tegen de knagersplaag, ofwel ter vrijwaring van rattenbeten. Hiertoe werd dit brood genut, net als het Sint-Hubertusbrood; tegen de knagers evenwel werd het in hun holen geworpen om er van verlost te geraken of om de muizen en ratten zelf voor de razernij te behoeden. In het wijdingsgebed wordt de H. Gertrudis samen vernoemd met de H. Martinus, door wiens voorspraak, ook, zoals men weet, brood werd geheiligd. Het kerkelijk gebed luidt

als volgt : « Heer Jezus Christus, brood der Engelen, levend brood en bron van 't eeuwig leven, gewaardig U dit brood te zegenen door de gebeden en de verdiensten der heiligen Martinus, uw Belijder en Bisschop, en Gertrudis, uwe dienstmaagd, zoals Gij de vijf broden zegendet in de woestijn, opdat allen die van dit brood waardig nutten, door hetzelfde naar lichaam en ziel de gewenste gezondheid mogen genieten. Door Christus Onze Heer. Amen ».

Dit gebruik bestond in de St.-Gertrudiskapel, die destijds in de omheining van het oud kasteel van Moha, bij Hoei, bestond, en waarvan men heden ten dage nauwelijks eenige sporen terug vindt; deze kapel werd inderdaad vernield in 1794 bij de inval der Fransen (De Reinsberg-Düringsfeld : Calendrier Belge, I, p. 172). Te St. Antelinks (O. Vl.) worden nu nog, op de feestdag der H. Gertrudis, 17 Maart, bij de uitgang der kerk Gertrudis-broodjes verkocht; zij worden echter niet meer gewijd.

Ten einde onfeilbaar te slagen in het experiment, gebeurde het wel meer dat, om de knagers te vergiftigen, het toegeworpen brood gemengd werd met zekere kruiden, die onze voorouders zeer goed kenden. Dodoens somt niet minder dan 45 dergelijke kruiden op; Leonart Fuchs vermeldt o. a. « niescruyt met hueninck ende meel gemengd, ende een papken daerafgemaect, dat is goet om ratten en muysen ende diergelijcke gedrochte te doden ende te verjagen » (Cruydtboek, 1543).

Op sommige bedevaartplaatsen plachten de Gertrudis-vereerders een motje aarde van het laatst gedolven graf van het kerkhof mede te dragen, om het op de velden uit te strooien ten einde de knagers te verjagen. Het is bekend hoe het graf en al wat er mede in verband staat op onze voorouders een diepe indruk maakte. Het overeeuws bijgeloof omtrent het mysterieus voortleven van de afgestorvene, rond of in het graf, heeft tal van zonderlinge opvattingen doen ontstaan. « Une poignée de terre ramassée sur un cercueil est efficace contre les sorciers ». (Aug. Hock : Crovances et remèdes au pays de Liège, 1881, p. 131). « En Basse Bretagne, un peu de terre prise dans un cimetière entre, avec des ingrédients assez variés, dans la composition d'un sortilège destiné à appeler la mort sur quelqu'un ». (Le Braye : La légende de la mort, Paris, 1902, p. 156). In Portugal kon men iemand doen sterven, wanneer men er in gelukte hem

een beetje aarde van het kerkhof te doen eten. (Pedrosa : Superstitiones populares, Porto, 1800, p. 1880). Alfons De Cock vermeldt dat voorheen sommige lotelingen op middernacht in de aarde van het laatst gedolven graf krabden, om die onder de vingernagels te kunnen meedragen, ofwel die aarde in een doekje om hun rechterarm bonden, ten einde zich er alzo uit te trekken. (Vlaanderen door de Eeuwen heen, 1913, II bl. 208).

De knagers schijnen niet veel te houden, in de volksopvatting althans, van graven en lijken. Zij schuwen alle voorwerpen, die met lijken in aanraking zijn geweest.

In IJsland en Skandinavië, terwijl de eerste vrachtwagen graan in de schuur wordt gevoerd, schrijft men, met den duim, een kring om de rechtervoet op de dorsvloer. Daarin worden twee grensstenen met het scheenbeen van een dode gelegd en daarop de eerste schoof gezet, terwijl men zegt : « Muizen en ratten mogen dit graan niet opvreten, voordat zij deze stenen en dit been hebben opgegeten ». (Totenfetische in Glauben nordgermanischer Völker, in « Am Ur-Quell », III, 87-88).

Begraaft men een doodsbeen of een weinig haar van een dode in de vloer van een gebouw, dan zullen aldaar geen muizen of ratten, wezels of marters zich vertonen. Zo gelooft men in Zevenburgen. (Tod und Totenfetische im Volksglauben der Siebenburger Sachsen, in « Am Ur-Quell », IV, 149).

In « Ons Volksleven » (XII, bl. 98) vinden wij de mededeling dat boeren van « Het Kalf », een gehucht te Knokke, stukjes van verrotte doodkisten die zij op het kerkhof gingen zoeken, trachtten te bemachtigen om daarmee de muizen en de ratten uit hun schuren of van hun zolders te drijven. Ze staken die tussen de dakpannen, in de vaste overtuiging dat de knagdieren daardoor zouden verhuizen.

Het ware stellig interessant verder overblijfsels van deze volksopvatting in ons land op te sporen. Omstandige gegevens zouden wellicht ons in staat stellen te verklaren hoe de H.-Gertrudiscultus in verband met die opvatting dient gebracht. In ieder geval, het blijkt wel dat de H. Gertrudis eertijds een doden-heilige is geweest, die de overledene begeleidde tot vóór de rechterstoel Gods, nadat zij hem gedurende de eerste nacht na zijn dood, had geherbergd. Wanneer zij dan naderhand beschermheilige tegen de knagers is geworden, heeft men wellicht aan

de aarde van het graf een zekere kracht tegen dit ongedierte toegeschreven. Of heeft men op de H. Gertrudis dit gebruik overgebracht, eigen aan een andere muizen-heilige, de H. Ulrichus, wiens grafaarde als een bijzonder behoedmiddel tegen de knagers werd aangewend?

Een ander gebruik, zowat te allen kante verspreid, bedoelde de muizen- en rattenplaag af te weren door **bezweringsformulen**, waarin op de H. Gertrudis en ook nog op andere heiligen tegen dit ongedierte beroep werd gedaan.

« Tantôt les paysans se contentaient de formuler leurs exorcismes à haute voix, tantôt ils les écrivaient sur des petits billets : sur des feuilles à papier neuf, qu'ils plaçaient enduites de graisse ou de beurre en boulettes dans les trous où passaient les rats ». (Nozot : Notice sur les usages et superstitions populaires dans les Ardennes, Revue des Soc. Savantes, 1872),

Van Ryckel weet te vertellen dat men te Tongeren, op de vooravond van Sint-Gertrudisdag, een briefje placht te hangen aan de deuren der graanschuren, waarop geschreven stond :

« Het is als heden Sint Truyen dach
Dat hier rat noch muys comen mach. »

In zijn boek « Faune populaire de la France » duidt Rolland enkele formules aan, die destijds in de Ardennen gebruikt werden :

« Rats et rates, qui avez le coeur de Sainte Gertrude, je vous conjure en son nom de vous en aller dans la plaine de Rocroi ».

« Rats et rates, au nom du grand Dieu vivant, de la bienheureuse Sainte Vierge et de la bienheureuse Sainte Gertrude, je vous conjure de sortir d'ici et de vous en aller dans les bois. Rats et rates, souvenez-vous de Sainte Gertrude ». « Rats et rates, souviens toi de la mort de Sainte Gertrude, tu partiras deux à deux et par un, pour aller à »

Bemerk dat in al deze formules, de bezweerder zelf de plaats aanduidt, waarheen hij de knagers richten wil. Niet zelden was hierdoor een boos opzet bedoeld. Tvenaars werden soms aangezocht geburen of bepaalde personen door een overval van muizen en ratten lastig te vallen. Zelfs de goede heilige Gertrudis werd wel eens in die kwaadaardige poetsen betrokken.

In het « Département Seine-et-Marne » bestond het gebruik, bij het bergen van de eerste schoof graan, driemaal het « Onze Vader » en de « Wees Gegroet » ter ere der H. Gertrudis te

bidden en, daarop, de formule uit te spreken : « Rats et rats et ratvoins, souris, souriettes et sourias, je vous conjure par le grand Dieu vivant de ne toucher aux grains et pailles que je mettrai ici, pendant un an, non plus qu'aux étoiles du firmament ». (Revue des traditions populaires, VII, p. 245).

Onze heilige werd trouwens nog aangeropen tegen ander ongedierte : « Les paysans de la Brie (vers 1830) croyaient encore se débarrasser des chenilles en invoquant Sainte Gertrude le 17 Mars, jour de sa fête ». (Sébillot, Le Folklore en France, Paris, 1906, p. 311).

Wij zouden verder nog meerdere bewijzen kunnen aanhalen om de populariteit der H. Gertrudis als beschermheilige tegen de knagers te staven, doch deze blijkt voldoende uit al het voorgaande.

Zij is echter niet de enige heilige, waaraan die wonderbare macht wordt toegeschreven.

In de Belgische en Franse Ardennen wordt de H. NICASIUS tegen de knagers aangeropen (P. W. Menzel, Symbolik, Regensburg, 1856, II, p. 116). Hij verjaagt de muizen uit het huis, wanneer men op zijn feestdag (14 December) den naam van de heilige op de deur schrijft (Coremans, L'année de l'Ancienne Belgique, p. 91). Te Stavelot schreef men, op de vooravond van zijn feestdag, de volgende woorden op een papiertje : « Rats, rats, rats, c'est demain Saint Nicaise ». Met dit papiertje en heefdeeg van zwart brood, maakte men bollekens, die men in de rattenholen stak. (Wallonia, X, p. 105).

In de Franse Ardennen werd de volgende formule gebruikt :

« Rats et rates, souviens-toi
Que c'est aujourd'hui la Sainte Nicaise,
Sans attendre ton aise,
Pour aller à en poste
Tu t'en iras trois par trois ».

Deze formule moest op zoveel blaadjes papier geschreven worden als er plaatsen waren, door de ratten verwoest; daarbij moest men de persoon noemen die ze verjoeg, de plaats aanduiden waar men ze henen zond en de stoet regelen bij onpare getallen : 3, 5 of 7. Indien, om de aangeduide plaats te bereiken, de ratten over een waterloop moesten trekken, dan was het nodig er een plank, bij wijze van een brug, over te leggen. Eindelijk zei men vijf maal het « Onze Vader » en de « Wees Ge-

groet » op, en, na verloop van negen dagen hadden de ratten het huis verlaten.

In Bohemen draaide men een geit een hoorn af; op St.-Nicasiusdag legde men deze op gloeiende kolen en bewierookte ermede het huis, terwijl op de deur met krijt, op Driekoningendag gewijd, geschreven werd : « Heden vieren wij Sint Nicasiusdag, opdat men geen muis in huis zien mag ». (Joz. Cornelissen, *De Muizen en Ratten in de Folklore*, bl. 46).

In sommige streken van Duitsland werd dit attribuut aan de H. HUBERTUS toegekend. In Mecklenburg schreef men in de nacht van zijn feestdag (8° Juni) zijn naam op de hoofddeur der woning en de knagers vluchtten weg. Elders was het voldoende het woord « Vlucht » op de deur te schrijven, om het ongedierte te verwijderen. (Barts, *Mecklenburg*, I, bl. 176). In de Ardennen en West-Pruisen werd deze heilige niet enkel vereerd tegen de hondsdolheid, maar ook tegen de razernij van muizen en ratten. (*Ons Volksleven*, XI, bl. 42).

In een Duits benedictionaal, in het jaar 1781 uitgegeven, staat in een aantekening te lezen : « Tegen de muizen en voornamelijk tegen de veldmuizen is de SINT-MAGNUSSTAF (pendum Sancti Magni) een specifiek middel. Men wijdt daarmee een hoop zand en een grote kuip vol water. Van beide elementen neemt eenieder een voor-zijn-bezittingen-aangewezen portie en loopt daarmee over de velden, om er van, in voldoende hoeveelheid, in de muizenholen te gieten. Verder wordt een processie rondom de stad of het dorp gehouden en de priester zelf, die de Sint-Magnusstaf draagt, sprenkelt wijwater in 't rond, strooit gewijd zand uit, bidt en bezweert ». (*Allemania*, IX, bl. 286).

Zoals wij reeds aanmerkten, neemt de H. ULRICHUS, of Ulriks, bisschop van Augsburg, zijn plaats in onder de muizenheiligen. Marcus Velserus Augustanus (*Opera*, II, p. 626) beweert dat, dank den H. Ulrichus, op het ganse grondgebied tussen de Wertach en de Lech er geen enkel knager het leven kon houden. Door nieuwsgierigen en kwaadwilligen werd beproefd knagers over de stromen aan te brengen, maar evengauw stierven zij. Nog een ander behoedmiddel werd tegen de knagers aangewend : de aarde namelijk van het graf van de heilige, met eerbied vereerd, bezat de kracht om de huizen van het ongedierte te bevrijden. Voornoemde schrijver heeft dit gelezen, getuigt hij, in de « *Vinding en Translatie* » van den H. Ulrichus, en

Miraeus heeft deze lezing overgenomen in zijne « De Fastis Belgicis ». Van Ryckel verhaast zich bij deze aanhaling aan te merken, dat, wat waar is voor wat betreft de H. Ulrichus, evengoed mag gezegd worden van de aarde van het kerkhof en het water uit de bron van de H.-Gertrudis-bedevaartplaatsen meegenomen. In de mark Rotenburg werd, bij een muizenplaag, de staf van de heilige Bisschop uit Augsburg weggehaald en met goed gevolg rond de akkers gedragen. (Sloet, De Dieren in het Germaanse volksgeloof en volksgebruiken). Hetzelfde gebeurde, volgens een oude volkslegende, in de stad Luxemburg, waar relikwiën van Sint Ulrichus werden bewaard. Uit dankbaarheid deelden de paters, ieder jaar op zijn feestdag (4 Juli) enige maten graan aan de armen uit.

Evenals in de St.-Gertrudiskapel te Moha-bij-Hoei deze heilige tegen de knagers werd aangeropen, kwamen de vereerders van de H. Ulrichus hier henen om het gewijd brood in aanraking te brengen met zijn relikwiën, waardoor het de eigenschap kreeg muizen en ratten te verjagen. (Schayes, Essai hist. sur les usages, les croyances etc. des Belges anciens et modernes, p. 217).

Te Opwijk was het weleer ST. PAULUS (Celis, Volksk. Kalender voor het Vl. Land, bl. 110), te Oudenaarde en te Veurne was het de H. WALBURGIS, waarvan de relikwiën in Vlaanderen en in Brabant berusten (Celis, o. c., bl. 133), die met het verweer tegen het knagersras werden gelast.

Het SINT-JANS-EVANGELIE, dat in het volksleven onzer voorouders bij zovele aangelegenheden te pas kwam, werd natuurlijk ook tegen de knagers aangewend. Wanneer gij het vóór zonsopgang luidop leest, dan zal, zo ver uw stem kan gehoord worden, alle ongedierte verdwenen zijn: zó geloofde men in Zuid-Brabant. (Volkskunde, VII, bl. 2).

Te Hakendover, bij Tienen, had er vroeger een vermaarde begankenis plaats ter ere van de H. VERLOSSER. Op het kerkhof, nabij de kerk, lag een gemetselde put, waar de bedevaarders water uit putten, als een behoedmiddel tegen de ziekten van het vee. De Kempische boeren brachten insgelijks aarde van het kerkhof mede, om in hun schuren en op hun zolders te strooien, ten einde muizen en ratten te verdrijven. (Cornelissen, o. c., bl. 55).

De H. ALDETRUDIS, abdis van Maubeuge, wordt ook wel eens als muizen-heilige voorgesteld, (Kalendarium perpetuum

van Hendrik Cocus, fol. 1590). Pater Cahier (*Caractéristiques des Saints dans l'art populaire*, T. II, p. 726) merkt terecht aan : « J'y soupçonne une méprise, née de la confusion entre deux abbesses, l'une et l'autre Wallonnes », namelijk de H. Gertrudis en de H. Altetrudis.

Door de Dominikanen-orde wordt de eredienst nog al vrij verspreid van één hunner Broeders, de gelukzalige MARTINUS DE PORRÈS (Lima in den Peru, 1569-1639), die eveneens tegen de knagers wordt aangeroepen. Een lieflijke legende luidt als volgt :

« In het klooster wemelde het toen van muizen en ratten. Ze knaagden het linnen en de klederen op dat het een aard had, zowel in de sacristij, in de cellen als in de linnenkamer. Men besloot monsterachtige maatregelen te nemen om ze uit te roeien. Martinus de Porrès werd hierom bedroefd. Hij leed er onder bij de gedachte, dat die onverdragelijke, maar onschuldige diertjes, die God begiftigd heeft met een smaak voor linnen en klederen, tot een àl te strenge kastijding werden veroordeeld. En aangezien hij enkel moest willen om iets te bekomen — want al wat hij wilde lag louter in de lijn van Gods glorie — nam dit Adamskind het op zich de ongelukkige knaagdiertjes te redden. Hij ontmoet een van de beestjes en preekt het toe : « Kleine broeder rat, hoor mij aan. Hier zijt gij niet meer in veiligheid. Zeg aan uw kameraadjes dat ze zich begeven naar het huisje achter in den tuin. Ik neem mij voor u dààr te voeden, op voorwaarde dat gij mij belooft niets meer in het klooster te vernielen. » Men beweert dat bij deze woorden, de gezant van het rattenvolk zich haastte het hele rattenleger te verwittigen, en toen zag men een grote optocht van ratten en muizen langs de gangen en het kloosterpand voorbijtrekken om het schuiloord aan het uiteinde van de tuin op te zoeken. — Een andere versie zegt dat Broeder Martinus de ratten en de muizen deed samen komen in manden en korven, zoveel er nodig waren voor hun groot aantal, en dat hij zelf de dieren naar het uiteinde van de hof bracht en ze daar de vrijheid terug gaf. Zeker is het, dat de diertjes vanaf die tijd hun vernielingswerk in het klooster van de Rozenkrans staakten. (Stanislas Fumet, *Saint Martin de Porrès*, Desclée, Paris, 1933).

Uit het voorgaande overzicht mogen wij besluiten, dat de mensen, zoals zij altoos en overal in hun verweer tegen schadelijke natuurelementen en bedreigende onheilen hun toevlucht

nemen tot het vertrouwen in een bovennatuurlijke tussenkomst, ook in deze aangelegenheid, namelijk de muizen- en rattenplaag, zich hebben beroepen op de hulp van heiligen. Uit deze opvatting zijn zekere volksgebruiken en legenden ontstaan.

Het komt er nu op aan dit verschijnsel te verklaren, en in 't bijzonder na te gaan hoe de H. Gertrudis van Nijvel hare faam als muizen-heilige heeft verworven.

Ten allen tijde hebben de muizen en ratten een geheimzinnige indruk gemaakt. Hun grijs-grauwe kleur, hun vluchtige en krui-perige bewegingen, hun schichtig verschijnen en verdwijnen, hun onevenredig lange staart, hun geheimzinnig nestelen in de meest verscholen hoekjes, hun onderaardse bedrijvigheid en nachtelijke excursies, en daarenboven de vele kwaadaardigheden, welke hen door het volksgeloof ten overstaan van 's mensen levenslot worden toegeschreven, dit alles doet ietwat vreesachtig aan, en zo worden de knagers gemeenlijk geschuwd en nagejaagd.

Wat inzonderheid dit volksgeloof betreft, vinden we deze van in de oudheid bevestigd. Zoals alle onderaarse dieren, gold de muis als een demonische emanatie. Bij de tot het kristendom bekeerde heidenen, bleef deze opvatting voortleven: muizen en ratten incarneren de duivel. Tevens worden zij als de voorbode van de dood aangezien en gevreesd. Wie van witte muizen droomt, mag alvast zijn paksken maken. In Noorse en Duitse sagen verlaat de ziel het lichaam in muizengedaante langs de mond, en zo zij er weer in kruipt, komt het ontzielde lichaam tot het leven terug. Dit gebeurt ook in de gestalte van wezels, slangen, padden, vogels en sommige insekten, ook wel als adem, damp, nevel, schaduw, vuur, licht en bloed. De schreeuw van een muis is een ongunstig voorteken, en haar gepiep is voor een vrouw een teken dat zij door haar man wordt bedrogen. De knagers verhuizen gewis als er een instorting dreigt, en de zee-lieden beweren dat de afwezigheid van ratten aan boord een gevaarlijke tocht voorspelt. Zij worden onder de sluwste en schranderste dieren gerekend, vandaar de volksspreuken: zo slim als een rat, 't is een oude rat, enz.

Uit deze opvatting is dan ook menig gebruik ontstaan, waardoor de mensen zich verweerden tegen dit schadelijk en onheilspellend ongedierte. Toveraars en heksen werden bijgehaald, toverformules en godsdienstige bezweringen uitgesproken of geschreven. In de fameuze en wijdbekende legende van Hamelen

aan Wezel, in Duitsland, worden de knagers door de toverfluit van de muizenjager naar de stroom gelokt, waarin ze allen verdronken. Alle voorzorgen werden aangewend om die gevreesde plaag te ontwijken : in de streek van Luik sprenkelden de boeren in de Kerstnacht, op klokslag twaalf uur, gewijd water rondom de huizen; in Waals Brabant nagelde men katuilen op de schuurdeuren; in de Antwerpse Kempen en in Brabant verzamelde men de bloemen, waarmede de straten op de doortocht der processie worden bestrooid en spreidde men die over de grond, waar het koren wordt getast, of legde ze men op die plaatsen, waar ratten en muizen hokten; in 't Land van Aalst werd een strooien kruis onder de eerste rechtstaande schoven geplaatst, of legde men een kruis in iedere hoek der schuur en ook een in het midden. Voegen we daarbij de voornoemde gebruiken in betrekking met de heiligen, die in het knagersverweer werden betrokken, en het blijkt overvloedig hoezeer deze diertjes werden geducht en bekampt.

Op de vraag, hoe de heiligen tot dit verweer werden opgeroepen, hebben wij reeds geantwoord : onze diep-godsdienstige voorouders leefden in een allesomvattende, religieuze atmosfeer, en bij alle aangelegenheden, bijzonderlijk in alle noodwendigheden, zochten zij vertrouwelijk door de voorspraak der heiligen de hulp van hierboven.

Er stelt zich evenwel een andere vraag : hoe is het gekomen dat bepaalde heiligen met dit karweitje werden belast ?

Ieder geval dient afzonderlijk onderzocht. In het raam dezer studie, blijft het hier dus tot het geval van de H. Gertrudis van Nijvel beperkt.

Vooraf dient aangemerkt, dat in geen enkel feit uit de authentieke levensgeschiedenis der H. Gertrudis (*Vita S. Geretrudis*, circa 680), noch in geen enkel mirakel in het verhaal der wonderen (*Virtutes S. Geretrudis*, einde der zevende eeuw), men hoegenaamd een spoor van de knagers ontdekt. In de zogenaamde *Vita Tripartita S. Geretrudis*, dagtekenend uit de XIe eeuw, waarin de oorspronkelijke biografie door kronijken en legenden wordt aangevuld, blijkt geen enkele aanduiding ten overstaan van dit volksgeloof, noch van deze gebruiken. Deze moeten dus zeer laat ontstaan zijn, minstens zes honderd jaar na hare dood.

De oudst-bekende voorstelling der heilige in gezelschap van muizen of ratten is een Duits beeld der XIVe eeuw, toebehorend

aan het Schnütgen-Museum te Keulen (Künstle, Iconographie der Heiligen, Freiburg, 1926, II, bl. 280). Vervolgens een houtgravuur van Wolgemuth en Pleydenwurff, in de « Liber Chronicarum » van Hartman Schedel (Nurenberg, 1493).

De iconografie laat de indruk na dat de H. Gertrudis oorspronkelijk niet als een afweerster of verdelgster der knagers werd vereerd, wel veeleer als een **aanlokster**, die de diertjes vrij rondom zich laat kuieren en spelemeien. Hare vereerders hebben later waarschijnlijk dit détail uit het oog verloren, uitsluitend bekommerd als zij waren om van dit schadelijk ongedierte bevrijd te blijven. Deze bemerking wordt nog gestaafd door een legende uit Andesch, in Duitsland, waarin verhaald wordt dat de relikwiën der heilige aldaar zoek waren geraakt, en de muizen zelf de plaats waar zij zich bevonden aan het licht brachten (Sloet, De dieren in het Germaansch Volksgeloof en Volksgebruiken, bl. 94).

In verband met deze voorstelling der H. Gertrudis, als beschermster der muizen, trachten enkele legenden een **realistische** of een **historische verklaring** te geven.

Aldus zou de abdis Gertrudis tijdens haar leven, bij een muizenplaag, de diertjes vriendelijk hebben uitgenodigd hun verwoestingen te staken en zich te verwijderen. Wat natuurlijk, op haar aanvraag, gebeurde.

Een andermaal was abdis Gertrudis diep in haar gebed ver-slonden, en liet zij zich geen ogenblik er in storen, toen een muis vreedzaam rondom haar liep en zelfs op hare klederen klauterde. (Dom Dolan, S. Gertrud the Great).

Een andere versie werd mij overgemaakt uit Zandvliet, waar de H. Gertrudis bijzonder vereerd wordt; een lezing gehoord uit de mond van een bejaarde vrouw, en die zij, zoals zij het zelf zegt, op haar beurt, vernomen had van haar eigen grootmoeder. Een eerbiedwaardige traditie dus ! « De jonge Gertrudis, die weigerde te huwen op bevel van haar vader, werd door hem in een kerker opgesloten, en daar kwamen de muizen en de ratten haar zeer vriendschappelijk steeds gezelschap houden ».

Naast deze verdichtfels, die een aanknopingspunt zoeken in het leven zelf der heilige, blijkt de **allegorische verklaring** veel redelijker. De knagers verzinnebeelden of incarneren de duivel.

Volgens een oude legende, verscheen de Boze, onder de gedaante van een muis, aan de God-beschouwende Gertrudis en

klouterde hij op haar lijf, om ze derwijze aan haar gebed te onttrekken (D. Dolan, S. Gertrud the Great).

Van Heurck (Bulletin de la Soc. Anthropol., Brux. 1913, XXXII, p. 551) meent hier een, overigens niet-zeldzaam, geval te ontdekken van iconografische deformatie. De H. Gertrudis had zich beijverd om in de streken van Nijvel het heidendom, dus het rijk van de duivel, uit te roeien. Daarenboven had zij bijzonderlijk in haar heiligdom te Landen zinneloozen genezen, en aangezien de zinneloosheid door onze voorouders als een machtsgreep van de duivel werd beschouwd, werd zij bijgevolg als overwinnaarster van de duivel vereerd. Met deze bedoeling stelden de iconografen de heilige voor in gezelschap van de overwonnen en gedweë duivel, onder de vorm van kleine duivelfiguurtjes « tels qu'on les voit fréquemment dans les œuvres du Moyen-Age, petites tâches noires munies de prolongements, fuyant à tire-d'aile ». Men heeft dan die zwarte, gestaarte vlekjes als muizen geïnterpreteerd; wat voor de hand lag, daar het volksgeloof de duivel in de muis belichaamde. Zó werd de H. Gertrudis onbewust tot muizen-heilige bevorderd. Het oorspronkelijk attribuut, hare macht over de getemde duivel, ging te loor en de utilitaristische-aangelegde vereerders drongen haar een nieuwe eigenschap op : « de macht over de knagers ».

Van Rijckel achtte reeds in zijn tijd deze deformatie als waarschijnlijk, en is eveneens de mening toegedaan dat de voorgestelde muizen als zinnebeelden van de duivel dienen beschouwd : « significatque quod sub eorum imagine infernales furiaë frequenter plagam inferant mortalibus ». Dit is te zeggen : « en dit betekent dat onder dit afbeeldsel de helse woestelingen vaak onder de mensen de plaag (van verderf) verspreiden ».

Molanus vertolkt de algemene opvatting van zijn tijd : « Wij merken aan dat gewoonlijk rond het beeld der H. Gertrudis muizen en ratten worden aangebracht. Dit betekent anders niet, tenzij dat de heilige maagd de overwinning behaalde op de duivel, die door dergelijke duisternis-zoekende dieren wordt afgebeeld, en dat zij er zovelen van de duisternis tot de helderheid van het eeuwig licht heeft over gebracht ». (De Historia S. S. Imaginum, Ed. Paquot, Leuven, 1771, bl. 267).

Deze geleerde iconograaf was niet helemaal door deze uitleg bevredigd; hij wendde zich tot het kapitel van Nijvel om er een klaarder doorzicht van het vraagstuk op te sporen. Zij verwezen

hem naar het bestaan van een oude waterput, in de krocht onder het koor der Collegiale, waaruit hun voorgangers, de « majores », water putten om over de akkers en velden en in de woningen en schuren te sproeien, ten einde aldus de knagers te verdrijven.

Maar daarmee is de vraag niet opgelost. Een gebruik, als dit te Nijvel in zwang, moet een oorsprong hebben, en 't is juist deze dien we opzoeken. Hoe zijn onze voorouders er toe gekomen de H. Gertrudis in gezelschap van muizen af te beelden en tegen de knagersplaag te aanroepen.

De Mythologen wagen het nog een stap verder. De oud-Germaanse Godenleer biedt ons het antwoord. In die zin schreven Bock, *L'Eglise abbatiale de Nivelles*, *Bulletin de l'Académie de Belgique*, Brux., 1850, T. II, p. 195; Jos. Schrijnen, *Essays en Studies in Vergelijkende Godsdienstgeschiedenis, Mythologie en Folklore*, Venlo, bl. 235; idem, *Nederlandse Volkskunde*, I, bl. 172; idem, in « Limburg's Jaarboek », VII, 1900, en in « *Volkskunde* », 1904, bl. 183; Jacobus Lenaerts, in « 't Daghet in het Oosten », Lier, 1901; Wolfgang Menzel, *Symbolik*, Regensburg, 1856, II, bl. 118; Meyer, *Germanische Mythologie*, bl. 64; E. Lemke, *Die Mäuse am Denkmal der Hg. Gertrud*, in « *Brandenburgia* », 1904, XII, bl. 445-467, gecommenteerd door Pater Hildebrand Bihlmeyer, O. S. B., in « *Hagiographischer Jahresbericht für die Jahre 1904-1905* », bl. 154.

W. Menzel schrijft dat « hij alle superstities van heidense oorsprong, die in betrekking staan met de H. Gertrudis, opzettelijk overslaat. Men kan het betreuren dat, in de eredienst van deze heilige, alles niet afstamt of ingegeven werd door de christelijke geloofsopvatting, maar het kan niet geloochend worden ».

Onze voorouders kenden en vereerden een soort wezens: Witte Vrouwen, Zwanejuffrouwen. De grootste heette Freya-Frigg, ook Frau Holda genaamd, en was zoveel als een heidense godin. Waren nog bekend: de Nornen, de Drie Gezusters of de Drie Wijven, waarvan Hella om hare wreedheid bijzonder werd gevreesd; ook nog de Slagveldmeiden of Schildmeiden (Valkyriën), Wodan's meiden geheten, die de stervenden op het slagveld vertroostten, en ze na hun dood bij Wodan voerden. Onder deze Valkyriën hoorde Gerda, Gerde, bekend bij Saxo als Vrogertha, in 't oudhoogduits als Swanargarda, Wolchangart, Ansigardis, bij de Scandinaven als Gerda, Hrimgerda, enz. Deze Gerda was, evenals de andere Witte Wijven, een vermenschlijking

der wolken en winden en, als dusdanig, stond zij in nauwe betrekking met Wodan, den god van storm en wind. Doch, daar de ziel, de adem van de mens, als een wind werd aanzien, komen Wodan, de windgod, evenals Freya-Holda, de wind- en wolkgodin, ook voor als leiders der zielen in de andere wereld. De Wilde Jacht, met Wodan of Freya-Holda aan 't hoofd, is de stoet der geesten of der zielen.

Freya beschermde tevens de reizigers en zorgde voor onderdak; evenzo werd Gertrudis aangeroepen als reisgids en patrones der herbergen. De heidense godin werd aangezien als een werkzame huishoudster, die 't garen spon en weefde; aldus werd de H. Gertrudis ook afgebeeld. Of, zoals de witte-wolkskens-spinnende Gerda de zielen der afgestorvenen hoedde, zó ook de spinnende H. Gertrudis in gezelschap van muizen, onder wier gedaante de zielen hun lichamen hadden verlaten. Uit deze voorstelling is de Duitse volksspreuk ontstaan :

« Am Gertraudtag lauft die maus am rocken hinauf und beiszt den faden ab ».

Want Frau Holda stormt, bij 't einde van de Winter (17^e Maart, feest der H. Gertrudis), als een rukwind over de stervelingen en slaat de vadsige vrouwen, die hun spinrok niet tijdig hebben afgewerkt. De de-draad-afbijtende muis betekent het stoppen van het huiselijk winterwerk om de veldarbeid aan te vangen. Immers :

Gertrude nützt dem Gärtner sein
Wenn sie zeigt mit Sonnenschein.

De woordspeling « Gärtner-Geert, Geertruy » laat vermoeden dat deze volksspreuk daaruit zelf ontstaan is.

Voor de Germanen was Freya tevens een dodengodin, die de zielen gastvrij bij hun aankomst in het dodenrijk ontving, en zo heeft Gertrudis in het volksgeloof de faam verworven de eerste nacht zielen te herbergen, die de tweede nacht te gast waren bij de aartsengel Michaël, die ze de derde nacht voor het goddelijk gerecht voerde (Dr. Ignaz von Zingerle, Joannis-Segen und Gertrudenminne).

Welnu, aldus J. Schrijnen, in de volksvoorstelling neemt de ziel, van het lichaam gescheiden, dikwijls de gedaante aan van een muis. Onder deze gedaante verlaat zij dikwijls het lichaam

onder de slaap, onder deze gedaante achtervolgen de zielen van de geroosterde arme lieden hun beul Hatto van Bingen^(*), onder deze gedaante ook verdwijnen de kinderen, door de rattenvanger van Hameln verlokt.

Daar zou dus, volgens de mythologen, de oorsprong liggen van die zonderlinge voorstelling van de H. Gertrudis in gezelschap van muizen. Hierbij voegt Pater François Janssen S. J. de volgende bewerking : « L'explication folkloriste n'est pas entièrement certaine, mais l'absence de données positives concernant l'origine de l'étrange caractéristique et les croyances populaires de provenance suspecte, qui au moyen-âge s'attachèrent à la personne de Ste Gertrude de Nivelles ne laissent pas de la rendre assez plausible » (Nouvelle Revue Théolog., 1923, p. 493).

M. English (West-Vlaamsch Archief, Maart, 1939, bl. 7) beproeft op zijn beurt een andere verklaring. In verband met de waterput van Nijvel, vraagt hij zich af of die waterput eertijds niet een « rattenkasteel » was. Zoiets gebeurt toch meer en ware niet verwonderlijk. Of moeten wij aan een andere zijde gaan zoeken, schrijft hij. Eéne der meest kenmerkende deugden van de H. Gertrudis is de herbergzaamheid geweest, en hieraan is het te wijten dat ze, overal, maar meest nog in Duitsland, als patrones voor hospitalen werd verkozen. Te Rostock werd in 1468 een Gertrudis-hospitaal gesticht, dat een beroemde Gertrudis- of pestkapel bezat (Künstle, Iconographie der Heiligen). Ratten zijn steeds bekend geweest als de grootste verbreiders van pestkiemen. Ligt hier wellicht het geheimzinnig verband

Uit dit overzicht besluiten wij : het opsporen van het ontstaan en de betekenis van vele legenden, volksgebruiken, volksgeloof en volksvoorstellingen, veronderstelt in vele gevallen een moeizame poging om uit de nevelen der tijden een lichtsprankel te doen opdagen. Vakspecialisten, als Molanus en anderen, die, van af de XVIde eeuw, met kennis en ervaring dit onderwerp hebben uitgediept, hebben zich met onderstellingen moeten be-

(*) Tijdens een hongersnood weigerde Hatto II, bijgenaamd Bonose, overweldigder van de aartsbisschoppelijke stoel van Mainz, de armen te spijzen, die hem om voedsel kwamen smeken. Hij deed zelfs de schuur in brand steken, waarin hij de arme hongerslijders, die hem dagelijks kwamen lastig vallen, had doen opsluiten. Kort daarop berichtten de onderhorigen hun bisschop de komst van een leger muizen. Te vergeefs trachtte hij de knaagdieren te ontvluchten: Zij achtervolgden hun beul tot midden de Rijn, dan tot op de stenen toren, waarin hij poorde te ontkomen. Zij knaagden zich een weg door de stenen muren, vielen er van alle kanten tegelijk binnen, en verslonden hem levend. — Hetzelfde thema komt nog voor in andere legenden: slachtoffers die zich onder muizen-gedaante op hun beul wreken. (Zie J. Cornelissen, Muizen en Ratten in de Folklore, bl. 62 en vlg.).

vredigen. De wetenschappelijke methodes der volkskunde hebben ons stellig een grote stap verder gebracht, en wat nog duister was voorheen krijgt langzamerhand gestalte. Met zekerheid echter kan het vraagstuk van de muizen-heilige Sinte Gertrudis nog niet worden verantwoord.

Gent.

J. VANDENBROUCKE,

Pastoor.

Zanten.

Gelegenheidspoëzie uit Waarschoot.

In den bundel « Feesten », berustende in het Gemeentearchief te Waarschoot, staan onderstaande « verzen » en ook het meegedeelde jaarschrift genoteerd, alles « gemaakt tergelegenheid van de opvulling van het leeggat in Arisdonck te Waarschoot in Augustus 1843, door Jooris de Pau ».

« Dees sChoon Werk zaL WaersChoots
naeM zekerIjk vereeUWIgen. » (= 1843).

« Die Waerschoot volk kon wederstaen
Mag overal ten strijde gaen,
Want voor de magt van eenen wijk
Wordt dezen poel een wijk. »

« Dat Arisdonck
Nu schiet en pafst,
en loopt en draft
en stapt en springt
en eet en drinkt
en tierd en zingt
en danst en springt
omdat zoo schoon hun straetje blinkt. »

D. S.

Wat is de liefde ?

Een kitteling aan 't harte,
Waar ge niet kunt aan scharten.

(Wetteren, 1947).

Volksrijmpje uit Balegem.

Oud en stijf
En nog geen wijf;
Oud en versleten
En nog van geene weten,
En stillekens moeten zwijgen
Of er nog geene krijgen !

(1946).

« Afspannen » op St.-Pietersdag.

Toen ik met de fiets, op 29 Juli 1946 van Zeveneeken naar Eksaarde reed, werd mij door de bengels (kinderen, jongens en meisjes), de straat afgespannen. Ik was verplicht op mijn weg een tiental keeren van mijn fiets af te stappen, daar de koord niet werd losgelaten. Wanneer ik bij de kinderen kwam, vroegen zij « Ne Sint-Pieterspenning, a. u. b. ». Gelukkig had ik wat klein geld op zak om mijn « Sint-Pieterspenning », aan de kinderen te gunnen. Later heb ik vernomen dat het « afspannen », zooals men het gebruik noemt, een mooie cent had opgebracht.

Ferdi van de Vijver.

Afdoende Remedie tegen tandpijn.

« Twee druppelglazen genever met 25 gram peper samen laten koken tot het een gebonden papke wordt.

De pap tusschen linnen doekjes leggen en die dan, lijk een trekplaaster, op de kaak leggen. Na vijf minuten, slaapt ge gelijk een roosken ! »
(Opgeteekend Gent 1946).

Weervoorspellers.

Te Gent zegt men : « Men moet tweemaal zot geweest zijn om 't weer te voorspellen ».

Herberggebruiken.

Te Zeveneeken zei men tot de waardin, die de pint bier getapt had, om haar te verzoeken een eerste slokje te nemen :
« Bijt ne keer ! »

Te Gent zei men, met het zelfde doel en in dezelfde omstandigheden : « **Avoest ne keer !** » (Naar het fransche « à vous ! »).

Oorlogsfolklore.

Politieke Onze Vader.

In den naam des Führers en des Goebels en des Goerings. Amen.

Onze Führer, die in Duitschland zijt,
Geëerd zij Uw rijk,
Uw wil geschiede in België en Frankrijk,
Want Engeland ligt niet in Uw bereik.
Geef ons heden ons 225 grammekens brood,
Anders gaan we nog van zelfs dood,
En vergeef ons onze verwensingen,
Gelijk ook wij vergeven Uw uitpersingen,
En leid ons niet in de concentratiekampen,
Maar spaar ons van die rampen.
De Mof beschermt ons,
De Paus bidt voor ons,
En Engeland vecht voor ons.
Amen.

(Mij meegedeeld door mijn leerling Van Eygen, Frans, 14 jaar oud, uit Moerbeke (Waas), die het optekende uit de mond zijner moeder).

Wees Gegroet.

Wees nooit gegroet, o Hitler,
Vol van haat en nijd !
De duivel zij met U.
Vervloekt zijn de daden Uwer barbaren.
Onbarmhartige tiran,
Bid voor de zielen der ongelukkige gesneuvelden
Tot in het uur Uwer spoedige dood. Amen.

(Mij meegedeeld door mijn leerling Van den Wijngaert, Emmanuel, 15 jaar oud, uit Moerbeke (Waas), die het optekende uit de mond zijner tante).

F. V. Es.

Museum voor Folklore.

In het « Museum voor Folklore » te Gent werden een paar nieuwe stands aangebracht, o. m., ter illustratie van het kleermakersambacht, een interessante verzameling van oude strijkijzers (een 40 tal stuks), verder werden de uitstallingen van koperen voorwerpen en van de verlichting aangevuld en uitgebreid.